

ЛОРА ТАСЕВА

**ВИЗАНТИЙСКО-СЛАВЯНСКОТО ПРЕВОДНО
НАСЛЕДСТВО КАТО ОБЕКТ НА ИСТОРИЧЕСКАТА
ЛЕКСИКОГРАФИЯ: ПОСТИЖЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВИ**

LORA TASEVA

**BYZANTINE-SLAVONIC TRANSLATION HERITAGE AS AN
OBJECT OF DIACHRONIC LEXICOGRAPHIC RESEARCH:
ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS**

(Abstract)

The article reviews the bilingual glossaries to Medieval Slavonic translations from Greek. Special attention is given to those specific difficulties in their creation which explain why the number of such glossaries is so limited. The paper also studies the external history of this type of lexicographic reference books in relation to their chronology and dating and the genre of the texts to which they were appended, as well as in relation to the main scholarly centres where these indices were created. The prospects of historical lexicography with respect to particular literary monuments are also analysed, together with the factors determining its development in the future decades.

Keywords: historical lexicography, glossaries to Medieval Slavonic translations from Greek

Византийско-славянското преводно наследство съставя близо 90% от съхранената днес средновековна книжнина. Един от филологическите подходи към него е лексикографското описване на преводните творби в съпоставка с техните оригинали. Този ракурс обаче не се ползва с голяма популярност в сравнение с издаването на текстове или на едноезични славянски индекси. За това може да се съди по факта, че днес съществуват стотици издания на средновековни славянски ръкописни паметници (повечето с преводно съдържание), но само към малка част от тях са изработени двуезични словници. При това не всички обхващат целия речников инвентар на съответния паметник, а включват изборно определен тип лексика¹. Днес науката разполага с трийсетина пълни славянско-гръцки и гръцко-славянски словоуказателя към средновековни преводни текстове и текстови корпуси.

За този научен дисбаланс могат да бъдат изтъкнати редица причини. Най-съществените се коренят в естеството на текстообвързаната двуезична лексикографска работа. От една страна, необходими са добри познания за двата езика, в случая – византийския гръцки и старобългарския в неговите локални и времеви модификации. Неслучайно първите славянско-гръцки и гръцко-славянски словници към определени издания са дело предимно на византинисти с вторичен интерес към славистиката или на слависти с класическо образование. От друга страна, преди да се пристъпи към изработка на двуезичен речник към даден преводен текст, трябва да се проучи ръкописната му традиция – славянска и византийска. Това е необходимо, защото първоначалният превод обикновено не е съхранен. Известни са само единични изключения, които представляват работни екземпляри на преводачите – ръкописите Дечани 88 от XIV в. (включва текстове на Григорий Палама, Варлаам Калабрийски, Георги Никомидийски, слова за Великия петък, за безквасния хляб и др.)², РАН 296 + ОГНБ 1/108 от края на XIV – началото на XV в. (представят „Догматическо всеоръжие“ на Евтимий Зигавин и др.)³, НБКМ 1415 от 1627 г. (съдържа тълкувания на Йоан Златоуст върху Псалтира и молитвата „Отче наш“)⁴, НБКМ 1419 от 1745–49 г. (превод на неделни поучения от Йосиф Брадати)⁵ и НБКМ 1420 от 1750 г. (превод на Златоустови слова от Йосиф Брадати)⁶. Така в повечето случаи представата за оригиналния превод се гради върху запазените преписи, понякога отдалечени с по няколко столетия от времето на появата му. Само след задълбочено текстологическо проучване могат да се отстранят напластените в процеса на тиражиране грешки и редакторски промени и да се възстановят първичните четения. Освен това конкретният византийски ръкопис, послужил за непосредствен оригинал на славянския преводач, по правило е неизвестен, а понякога дори целият ръкописен клон, към който той е принадлежал, е безвъзвратно изгубен. Затова често пъти установяването на истинските византийски корелати (лексеми и форми) измежду засвидетелстваните в кодексите варианти изисква задълбочени текстологически проучвания. От трета страна, изработката на двуезични словоуказатели, както всяка речникова работа, е много времеемка дейност. Тя изисква доста години инвестиция от „черен“ труд, преди да станат видими първите резултати. Косвено потвърждение за това дава една констатация на Вадим Крысько – главен редактор на двата най-големи руски исторически речника – Словарь древнерусского языка XI–XIV вв. (от 2003 г.) и Словарь русского языка XI–XVII вв. (2003–2011 г.). Той забелязва, че повечето доктори на науките, които са започнали своята кариера в Отдела за историческа лексикография на Института за руски език, успяват да напишат и защитят своите дисертации едва след напускането на този отдел⁷. Поради изложените причини непечелившата комбинация от високи квалификационни изисквания с бавна и трудна успеваемост не само е била, но положително и ще бъде съществена пречка за разгръщането на двуезичната текстообвързана лексикография.

Постиженията и перспективите в лексикографското проучване на славянските преводи от гръцки могат да се разгледат от различни ракурси, с различни акценти. Нееднократно темата за двуезичните текстообвързани словници е докосвана в обобщитени публикации, засягащи палеославистичната лексикография изобщо⁸. Редица по-частни изследвания се фокусират върху отделни проблеми на тяхната изработка, разискват вариращите филологически параметри като: водещ лексикографски обект (фокус върху първичния превод или конкретния издаван препис), обхват на включения материал (от всички регистрирани думи до пълно игнориране на непълнозначните думи), цитиране на конкретните словоупотреби (славянски и гръцки), наличие на граматична информация за тях, маркиране на преводачески и преписвачески грешки, правописна нормализация на славянските думи, начини за представяне на лексикалната и морфологичната асиметрия между оригинал и превод и др.⁹ Освен това нееднократно са изтъквани познавателните възможности и научното приложение на този вид двуезични текстообвързани справочници.¹⁰ Тъй като обаче тази статия е ориентирана към по-широка и неизкушена от диахронната лексикография аудитория, в нея няма да се дискутират методологически въпроси по подбора на данните и структурирането на материала в речниковите статии или принципите на лематизация, нито ще се анализират плюсовете и минусите на конкретни словоуказатели. Целта, която тя си поставя, е да очертае външната история на този дял от филологическата медиевистика. Ще се набележат нейните основни постижения и ще се потърси връзката между развоя на палеославистиката и динамиката в приоритетните полета на двуезичната лексикография. В най-общ план ще се набележат факторите, от които зависи нейното бъдеще.

Хронология

Както беше споменато, до момента са създадени 34 двуезични словоуказателя към 29 текста или текстови корпуса¹¹, преведени в периода от IX до началото на XV век. В таблицата по-долу те са описани в хронологична последователност.¹² В повечето случаи е налице комплект със славянско-гръцка и гръцко-славянска част. Към девет издания има само славянско-гръцки индекси (маркира се с една звездичка), а към две – само гръцко-славянски (отбелязано с две звездички). Не са включени речници, в които само непоследователно присъстват гръцки паралели. Не се отразява специално дали е обхванат целият лексикален инвентар или само пълнозначните думи, а също така дали в гръцко-славянските словоуказатели присъства адрес (локация) на славянските съответствия или не.

Ако се вгледаме в хронологическото разпределение на справочниците, ще видим, че едва трийсет години след пионерския славянско-гръцки речник на архимандрит Амфилохий от 1880 г. за Пандектите на Антиох се

Автор, година	Текст
архим. Амфилохий 1880	<i>Пандекти на Антиох*</i>
Погорелов 1910a + 1910б	<i>Чудовски псалтир</i>
Bogdan 1922	<i>Манасиева хроника*</i>
Истрин 1930	<i>Хроника на Георги Амартол</i>
Meyer 1935	<i>Супрасълски сборник*</i>
Dostál 1959	<i>Клоцов сборник*</i>
Weisher 1969	<i>Диалектика (философските глави от Извор на знанието на Йоан Дамаскин)</i>
Иванова-Мирчева, Икономова 1975	<i>Хомилия на Епифаний за слизането в ада*</i>
Минчева 1978	<i>Старобългарски кирилски откъслци</i>
Weisher 1987	<i>Догматика (богословските глави от Извор на знанието на Йоан Дамаскин)</i>
Рибарова, Угринова-Скаловска 1988	<i>Радомирово евангелие*</i>
Лебедева 1988	<i>Повест Варлаам и Йоасаф*</i>
Десподова 1992	<i>Добромирово евангелие*</i>
Люсен 1995	<i>Зогр., Мар., Асем., Остром. евангелие**</i>
Златанова 1998	<i>Книга на дванадесетте малки пророци**</i>
Mur'janov 1999	<i>Миней на Дубровски</i>
Koch 2000	<i>Асеманиево евангелие*</i>
Christians 2001	<i>Служебен миней за декември</i>
Пичхадзе и др. 2004	<i>Юдейската война от Йосиф Флавий</i>
Крысько 2005	<i>Илина книга*</i>
Христова-Шомова 2007	<i>Книга Йов с тълкувания</i>
Пенкова 2008	<i>Синайски евхологий</i>
Пичхадзе, Макеева 2008	<i>Пчела</i>
Sels 2009	<i>За образа на човека от Григорий Нисийски</i>
Мушинская и др. 2009	<i>Изборник от 1076 г.</i>
Максимович 2010	<i>Ефремовска кръмчая</i>
Тасева 2010	<i>Триоден синаксар</i>
Димитров 2010 + 2013	<i>Слова на Авва Доротей</i>
Крысько и др. 2011	<i>Пролог</i>
Федер 2011	<i>Въпроси и отговори от Анастасий Синаит**</i>
Афанасьева 2012	<i>Църковно сказание*</i>
Fahl, Harney, Fahl 2012	<i>Ареопагитски корпус</i>
Илиева 2013	<i>Книга на пророк Иезекиил с тълкувания</i>

появяват изработените от В. Погорелов славянско-гръцки словник (Погорелов 1910a) и гръцко-славянски глосар към Чудовския псалтир (Погоре-

лов 1910б). Следват славянско-гръцки индекс към Манасиевата хроника на Й. Богдан (Bogdan 1922), славянско-гръцки и гръцко-славянски към Хрониката на Амартол от В. Истрин (1930) и славянско-гръцки речник към Супрасълския сборник от К. Майер (Meuer 1935). Първата сериозна заявка за възраждане на този тип лексикографска работа в следвоените години прави чешкият славист и византолог А. Достал с образцовото си издание на 14 листа от Клоцовия сборник (Dostál 1959). Той ги публикува в кирилска транслитерация, с гръцки паралели, латински и чешки превод, богат научен апарат и пълен славянско-гръцки словоуказател. Десетилетие по-късно ученикът на Л. Садник Е. Вайер издава превода от XIV в. на философските глави от Извор на знанието на Йоан Дамаскин с успореден гръцки текст, немски превод, пълен славянско-гръцки индекс и гръцко-славянски глосар на пълнозначните думи. През 70-те години следват два български приноса – издания на старобългарски преводни текстове с неголям обем, които също са придружени от двуезични словници: старобългарско-гръцки към Хомилията на Епифаний от Д. Иванова-Мирчева и Ж. Икономова (1975) и старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски към най-ранните кирилски фрагменти (евангелски, хомилетични, монашески текстове и предговора на Константин-Кирил Философ към Евангелието) от А. Минчева (1978). През 80-те години Е. Вайер публикува и богословските глави на Дамаскиновия корпус със славянско-гръцки речник и гръцко-славянски глосар (1987), И. Лебедева – славянско-гръцкия словоуказател към превода от XI–XII в. на поестта Варлаам и Йоасаф (1988), а Зд. Рибарова и Р. Угринова-Скаловска – славянско-гръцки към Радомировото евангелие (1988). Нарастващият авторитет и утвърждаването на текстообвързаната лексикография през 90-те години се проявява в нови 4 справочника (Десподова 1992; Люсен 1995; Златанова 1998; Muĝ'janov 1999), подготвени от руски, български и македонски учени и издадени в четири различни страни – Македония, Швеция, България и Германия. Истинският разцвет обаче на този дял от палеославистиката се свързва с годините от новото хилядолетие, които донесоха цели 17 нови индекса. Той се дължи не само на осъзнаването на изследователския потенциал и трайните научни ползи от този вид лексикални наръчници, но и на напредъка на компютърните технологии. Първоначално те само облекчават най-механичните дейности като сигниране или многократно преписване на словоформи и леми, но постепенно се усъвършенстват и приложението им засяга по-съществени елементи и етапи от лексикографската работа. Вероятно стимулираща роля за изработването на все повече двуезични словници играе и усиленото публикуване в последните десетилетия на преводни текстове, което препоръчително включва лексикални указатели.

Датировка на преводите

В корпуса от двуезични словници съотношението между преводи от ранната епоха (IX–XI в.) и от втория най-активен период на рецепция на

византийската книжнина (XIV в.) е 3 към 1. Вероятно това се дължи на факта, че зората и първите векове на славянската литература интересуват по-широк кръг палеослависти, докато южнославянското наследство от XIV в. стои встрани от вниманието на руските и чешките учени.

Жанрова принадлежност на текстовете

Ако създадените двуезични речници бъдат систематизирани според жанра на преводните текстове, ще се види, че някои жанрове на средновековната литература са по-добре застъпени от други. **Библейските книги** закономерно са сред предпочитаните, защото заемат важно място в оформянето на средновековния мироглед и съответно в йерархията на средновековната книжнина. Най-често погледът на лексикографите привлича Евангелието. За богослужебната и небогослужебната разновидност на тази книга днес разполагаме със своден гръцко-славянски речник, включващ данни както от най-старите четириевангелия Зографско и Мариинско, така и от изборните Асеманиево и Остромирово (Люсен 1995). Славянско-гръцките речници са представени от показалеца към Радомировото евангелие от XIII в. (Рибарова, Скаловска 1988), Добромировото – най-старото среднобългарско Четвероевангелие (Десподова 1992) и речника към Асеманиевото евангелие, който съдържа изключително богат апарат от варианти по други евангелски ръкописи (Koch 2000). Освен това данните от няколко евангелски фрагмента са включени и в сборния славянско-гръцки индекс и гръцко-славянския глосар към изданието на старобългарските кирилски откъследи (Минчева 1978). На този фон е странен по-ограниченият интерес към друга, също много често преписвана и издавана богослужебна книга – Псалтира. Единствено в образцовия за времето си труд на В. Погорелов (1910а, 1910б) неговата небогослужебна Преславска редакция с тълкувания от Теодорит Кирски е удостоена със славянско-гръцки словоуказател и гръцко-славянски глосар на основата на Чудовския псалтир. Към лексикографски обработените библейски небогослужебни текстове с тълкувания принадлежат още старобългарските преводи на книгите на дванайсетте малки пророци, за които е изработен само гръцко-славянски словоуказател и едноезичен славянски (Златанова 1998), и на пророк Иезекиил, за който наскоро бяха публикувани пълни двуезични показалци, изпълнени на високо професионално ниво (Илиева 2013). Към тази група се добавя и преводът на книга Йов от XIV в., снабден със славянско-гръцки индекс и гръцко-славянски глосар (Христова-Шомова 2007).

От **химнографията** – другия висок жанр на средновековната словесност – в двуезичните лексикографски наръчници досега попада само материал от минейни състави. За служебните миней за декември (Christians 2001) и Добрияновия изборен миней за юни (Mur'janov 1999) разполагаме със славяно-гръцки словоуказатели и гръцко-славянски глосари, а за Празничния миней за зимното полугодие, известен като Илина книга (Крысько 2005) – само с образцов славянско-гръцки индекс. Набива се на очи лип-

сата на двуезични лексикографски наръчници към други две основни химнографски книги, радващи се на дългогодишни проучвания – Триода и Октоиха.

Хомилетиката привлича интереса на лексикографите сравнително често. Той се проявява предимно в славянско-гръцки указатели, каквито са указателите към Супрасълския сборник (Meuser 1935), Колоцовия сборник (Dostál 1959) и Хомилията на Епифаний за слизането в ада (Иванова-Мирчева, Икономова 1975). С пълен комплект словници – славянско-гръцки и гръцко-славянски – са снабдени Словата на Авва Доротея (Димитров 2010 и 2013) и наративно-поучителните текстове на триодните синаксари (Тасева 2010), а хомилетичен материал е включен и в показалците към старобългарските кирилски откъследи (Минчева 1978). За лексиката на **агиографския жанр** се съди по речниците към Супрасълския сборник, за жалост само със славянско-гръцки дял (Meuser 1935), и към Пролога (Крысько и др. 2011). **Богословски текстове** в преводи все от XIV в. са обект на четири внушителни комплекта лексикографски наръчници: Извор на знанието от Йоан Дамаскин, поделено между Диалектиката и Догматиката (Weiher 1969 и 1987), Слово за образа на човека от Григорий Нисийски (Sels 2009) и корпуса на Псевдо-Дионисий Ареопагит (Fahl, Harney, Fahl 2012).

Историческият жанр е застъпен в славянско-гръцкия глосар към превода на Хрониката на Константин Манасий от XIV в. (Bogdan 1922), славянско-гръцките и гръцко-славянските славянско-гръцкия към ранния превод на Хрониката на Георги Амартол (Истрин 1930) и към Юдейската война на Йосиф Флавий (Пичхадзе и др. 2004).

Останалите двуезични словници се основават на корпуси с **юридически и църковнонормативен характер** – Пандектите на Антиох (Амфилохий 1880) и Ефремовската кръмчая (Максимович 2010), **молитвени и литургийни сборки/сводове** – Синайския евхологий (Пенкова 2008), **екзетически** текстове – Църковното сказание (Афанасьева 2012) и Въпроси и отговори на Анастасий Синайски (Федер 2011), **сборници** за индивидуално или колективно четене – Изборник от 1076 г. (Мушинская и др. 2009) и Пчела (Пичхадзе, Макеева 2008), **наративно-поучителни** четива – Варлаам и Йоасаф (Лебедева 1988).

Направеният преглед показва, че всъщност предпочитаните от лексикографите жанрове съвпадат с предпочитаните от издателите, защото обикновено двуезичните словоуказатели са завършек на сериозните издания на преводни корпуси. Макар на теория изборът на текст за издаване да е свободен в рамките на цялото писмено наследство, на практика той пряко зависи от достъпа до ръкописните източници. Освен това определена роля играят и личните предпочитания на изследователя. Забелязва се, че в различни периоди от развоя на медиевистиката доминират повече или по-малко определени „модни“ теми и текстове. Такива са например Евангелието от 70-те години до края на 90-те, химнографията от 80-те години до

днес и преславските тълковни преводи от 90-те години досега. Уплътненият изследователски и едиционен интерес към определен кръг текстове закономерно е бил и ще бъде катализатор за вниманието на лексикографите към тях и съответно стимул за създаването на двуезични речници.

Географски произход на словоуказателите

Ако погледнем развоя на двуезичната лексикография от географски ракурс, ще забележим, че се очертават няколко трайни центъра – Русия, Германия, България. Най-старият и най-продуктивният център естествено се свързва с руската научна общност. Изградените през XIX век в Русия основи на историческата лексикография¹³ и издателската традиция са благоприятната среда за появата на пионерския труд на архимандрит Амфилохий през 1880 г. В контекста на руската дореволюционна наука израстват също В. Погорелов и В. Истрин. Нито един от тези двама бележити изследователи обаче не получава възможност да предаде опита си на следващото научно поколение: първият довършва кариерата си в емиграция¹⁴, а вторият – в условията на променените приоритети на съветската наука¹⁵. Затова не е учудващо, че почти шест десетилетия разделят речника на В. Истрин към Хрониката на Георги Амартол от словоуказателя към Варлаам и Йоасаф на И. Лебедева, който остава изолирано явление за съветската лексикография дори в края на 80-те години. Вероятно не е случайност, че и двата завършени през 90-те години речника на руски по произход изследователи са публикувани извън Русия – в Швеция (Люсен 1995) и Германия (Mug'janov 1999). Едва през новото хилядолетие руската школа заема истински водеща позиция в областта на текстообвързаната лексикография – както по количество, така и по качество на продукцията си. И това не е случайност, а следствие от заложено през 90-те години дългосрочно научно планиране. От съществена важност е, че то се вписва в солидната държавна подкрепа за хуманитарните изследвания, осъществявана чрез системно устойчиво институционално и персонално финансиране. Именно институционалната насоченост на държавната подкрепа и нейният устойчив характер позволяват да се разгръщат и осъществяват времеемките лексикографски проекти, чиито резултати се виждат днес. Те се измерват не само с издадените вече двуезични словници към обемни средновековни писмени паметници и публикуваните на сайта на Института за руски език данни¹⁶, но и със специалистите лексикографи, изградени и утвърдени в процеса на работа по тези проекти. Днес Институтът за руски език разполага с отлични кадри от няколко поколения – В. Крысько, А. Пичхадзе, Г. Баранкова, И. Макеева, К. Максимович, М. Мушинская, Л. Прокопенко, които безспорно ще дадат още много на историческата лексикография.

Другият открояващ се център в тази научна област е Германия. И това също не е случайно. Като класическа страна на палеославистиката тя вече близо две столетия присъства неизменно в почти всички нейни изсле-

дователски полета. Следвоенният период по различни политически причини се оказва благоприятен за развитието на славистиката и в двете части на разделената държава. В тясната област на двуезичната текстообвързана лексикография той донесе постиженията на Е. Вайер, Кр. Кох, Д. Крисианс, С. Фал, Ю. Харни и Д. Фал. Подчертан е приносът на немските учени за лексикографското опознаване на атонските богословски преводи от XIV в. Тяжно дело са словоуказателите към двата най-обемни преводни масива: Извор на знанието от Йоан Дамаскин (= Диалектика и Догматика, Weiher 1969 и 1987) и Ареопагитския корпус (Fahl, Harney, Fahl 2012). Не може обаче да убегне от внимание фактът, че сред младите немски слависти, включително и сред възпитаниците на Е. Вайер, никой не проявява траен интерес към лексикографиране на византийско-славянските преводи. Започнатият преди почти три години във Фрайбург проект Slava Comp предвижда унификация и създаване на база данни от съществуващите двуезични словници (едно само по себе си много полезно начинание), но не и системно изработване на нови.¹⁷

Като трети център на текстообвързаната лексикография изпъква България. Нейният принос в дадената област е доста значителен, не само ако го съотнесем към нейните размери и числеността на научния ѝ състав, а и като абсолютна величина – почти една четвърт от съществуващите двуезични словници са дело на български учени, работещи у нас или в чужбина. При това приемствеността между поколенията изглежда непрекъсната. За разлика обаче от държавно-институционалната подкрепа в Русия, българските лексикографи, които правят двуезични речници към преводни творби на византийски автори, работят разпръснато, без координация и без специална държавна субсидия. Това се отразява естествено върху крайния научен продукт. Изработените от сътрудниците на Института за руски език през последните две десетилетия словоуказатели спазват единен модел за представяне на лемите, словоформи, съответствия и т.н., което ги прави удобни за използване, предсказуеми и най-важното достъпни като общ корпус (база данни) за кръстосани справки.¹⁸ Това обстоятелство превръща в значим капитал вложения многогодишен труд, комулирайки и усилвайки информационната му стойност поради възможността да се извършват бързи съпоставителни наблюдения върху начините за предаване на дадена гръцка дума в различни по жанр, хронология или произход преводи. За разлика от тях словоуказателите на българските учени, макар и да са създадени в електронен формат (публикуваните от 1998 г. насам), остават достъпни само на хартиен носител, както за широка, така и за тясна публика. Поради разликите в принципите за подбор и представяне на материала, разнобоя в използваните (най-често неуникодovski) фонтове и разнообразието от поддържащи програмни продукти данните от електронните версии на тези речници не подлежат на автоматично обединяване и съответно вложената в тях информация остава изолирана. Така,

въпреки сериозното количествено натрупване (общо седем лексикографски обработени текста от 1998 до 2013 г.), тези словоуказатели не осигуряват нужния качествен скок, а именно – подобрена информационна среда за българските изследователи в дадената област.

Перспективи

За да се очертаят перспективите пред двуезичната текстообвързана лексикография като един от изследователските ракурси към византийско-славянските преводи, трябва да се анализират контекстът за нейното развитие и най-вече факторите, от които зависи бъдещето на тази научна област. По мое мнение главните фактори са три: развоят на компютърните технологии, кадровото обезпечаване и финансовата подкрепа. Макар те да имат универсален характер и да упражняват въздействие върху развоя на всяка научна дисциплина, съществува известна специфика в относителната им тежест по отношение на разглежданото научно поле.

Може да се каже, че бъдещето на византийско-славянската лексикография е в значителна степен зависимо от развоя на компютърните технологии и тяхното приложение. Ясно е, че поради естеството на обекта (текстови масиви) и на крайния научен продукт (речникови масиви) ролята на електронните технологии и програмни продукти ще се разширява и задълбочава. Все по-ясно ще се преплитат едичионната и лексикографската работа, създавайки базата за модерната дисциплина корпусна лингвистика. Или с други думи – перспективните научни хоризонти са пред този, който създава бази данни и инструментариум за тяхното използване.

Вторият важен фактор е кадровото обезпечаване. И за създаването на електронните масиви, и за тяхното проучване са необходими компетентни кадри. На съвременния етап към класическите за дисциплината изисквания за двуезична компетентност и текстологическа квалификация се добавя и необходимостта специалистите да притежават достатъчни познания за съвременните компютърни технологии. Не само за да ги използват, а за да съобразяват и развиват техния потенциал с оглед на специфичните филологически изследователски задачи, т.е. за да *С*Ъучастват в създаването на съответните програмни продукти. Би било добре с оглед на дългосрочните перспективи да се състави комисия от специалисти с опит в тази област, която да обмисли единни принципи за изработване на двуезични речници и индекси на средновековни славянски преводни текстове.

Последният фактор, но не и по значение, е финансирането на този научен дял. Аргументи за неговата важност едва ли са нужни, още повече, че направената съпоставка между състоянието на руската и българската историческа лексикография също го доказва. В контекста на системното държавно недофинансиране на българската наука¹⁹, на неприоритетния характер на това направление на хуманитаристиката, на непригодността му за краткосрочно и кампанийно финансиране, а също и на отлива от научна ра-

бота сред младите университетски възпитаници, бъдещето на двуезичната текстообвързана лексикография у нас може да се очаква само с умерен песимизъм.

БЕЛЕЖКИ

¹ Сред най-ранните изборни двуезични словоуказатели се нареждат работите на архимандрит Амфилохий и А. Будилович. Първият представя невключена в речника на Востоков от 1858 г. лексика от няколко средновековни преводни па-метници – Пандектите на Антиох, църковни сборници, Ирмологий и слова на Григорий Богослов, като навсякъде цитира и гръцките съответствия (Амфилохий 1862–1863). Съществено приложение към изследването на 13-те слова на Григорий Богослов от втория руски учен са систематизираните гръцко-славянски лексикални паралели, класифицирани по словообразователни модели (Будилович 1871: 70–125). В по-ново време може да се отбележат следните лексикографски показалци: славянско-гръцки и гръцко-славянски на юридическите термини в Пандектите на Никон Черногорец (Максимович 1998: 471–572), славянско-гръцки на глаголните форми в Огласителните поучения на Кирил Йерусалимски (Николов 2005), славянско-гръцки и гръцко-славянски на редки лексеми от Диалозите на Псевдо-Кесарий (Милтенев 2006: 534–577), славянско-гръцки и гръцко-славянски на терминологичната лексика в Йоан-Екзарховия превод на „De fide orthodoxa“ (Илиева 2013: 258–388).

² Kakridis 1988: 10, 179–180, 218–235.

³ Гагова 2001: 90.

⁴ Христова, Караджова, Вутова 1996: 127.

⁵ Христова, Караджова, Вутова 1996: 140, 144.

⁶ Христова, Караджова, Вутова 1996: 152.

⁷ Крысько 2007а: 109.

⁸ Mareš 1990; Крысько 2007а, 2007б; Čermák 2007.

⁹ Илиева 2007; Макаријоска 2007; Јовановић, Савић 2007; Тасева 2008.

¹⁰ Vlahová 1998; Taseva 2013.

¹¹ Разминаването в броя на словоуказателите и текстовете се дължи на факта, че за Евангелието са издадени няколко отделни словоуказатели въз основа на различни негови преписи, а преводът на Извор на знанието е публикуван в две части, които имат и съответно отделни индекси.

¹² Не са включени изборни словници от рода на споменатите в бел. 1, речници, в които само на места са посочени гръцки паралели (напр. Тотоманова 2008) или списъци на гръцко-славянски съответствия за определени словообразователни модели (напр. Будилович 1871; Димитрова 2012: 135–181).

¹³ Крысько 2007а, 2007б.

¹⁴ В. Погорелов е възпитаник и на Московския университет. Професионалният му живот протича в Москва, Варшава, Ростов на Дон, София и Братислава, а речниците към Чудовския псалтир са публикувани по време на варшавския му период (срв. Карачорова 2003)

¹⁵ Срв. Милтенова 1995.

¹⁶ Вж. линковете към „Национальный корпус русского языка“, „Словарь русского языка XI–XVII вв.». Сводный словник памятников“, „Электронная информационно-поисковая система с реализацией доступа на базе „Словаря древнерус-

ского языка (XI–XIV вв.)“ и „Сводный словник древнерусских памятников для дополнения базы данных «Словаря русского языка XI–XVII вв.»“ от <http://www.ruslang.ru/agens.php?id=tes> (посетен на 20.04.2015).

¹⁷ За състоянието на проекта засега се съди по неговата интернет страница <http://www.slavacompr.uni-freiburg.de> (посетена на 26.08.2015) и отделни публикации, напр. Skilevic 2013, Podtergera 2015.

¹⁸ Вж. цитираните в бел. 10 ресурси.

¹⁹ Заделяният за наука процент от brutния вътрешен продукт в България през последните години се движи от 0,2 % до 0,5 %, докато в Германия например е между 2,8% и 2,9%. В доклад „Current Problems and Perspectives for Research Excellence in Bulgaria“, изнесен на Хумболтовия колеж „National Policies in Support of Research Excellence“ в София през декември 2013 г., проф. Г. Вайсилов представи официалните сведения за държавното финансиране на научните изследвания в България според Националния статистически институт с данните за десетки други страни по света, почерпани от авторитетни източници като Battelle, R&DMagazine, International Monetary Fund, World Bank, CIA World Factbook, ОЕСО. Съпоставката поставя България в най-изостаналата група до държави като Индонезия и Мексико, с показатели по-ниски от тези на Аржентина, Малайзия и Пакистан. (Изказвам благодарност на колежата Вайсилов, че ми предостави текста на непубликувания си доклад.)

ЛИТЕРАТУРА

Амфилохий 1862–1863: *архим. Амфилохий* Дополнения к церковно-славянскому словарю А. Х. Востокова. I. Из Пандекта Антиохова XI-го века; II. Из сборников церковных, помещаемых при Евангелских чтениях, и из других календарных указателей; III. Из Ирмология XII–XIII века Воскресенской Новоиерусалимской библиотеки; IV. Из древнего перевода слов Григория Назианзина. – В: Известия Императорской Академии наук по Отделению русского языка и словесности. Т. 10. Вып. 3, 1862, с. 1–64; Вып. 6, 1863, с. 65–104.

Амфилохий 1880: *архим. Амфилохий*. Словарь из Пандекта Антиоха XI века Воскресенской новоиерусалимской библиотеки. Москва, Тип. бывш. Кудрявцевой.

Афанасьева 2012: *Афанасьева, Т.* Древнеславянские толкования на литургию в рукописной традиции XII–XVI вв. Исследование и тексты. Москва, Университет Дмитрия Пожарского.

Будилович 1871: *Будилович, А.* Исследование языка древнеславянского перевода XIII слов Григория Богослова. По рукописи Императорской публичной библиотеки XI века, Санкт-Петербург, Тип. Имп. Академии наук.

Десподова 1992: *Десподова, В.* Добромирово евангелие. Дифференциален речник. – В: Угринова-Скаловска, Р., В. Десподова. Добромирово евангелие. II. Кирилски споменик од XII век. Скопје, Матица македонска, с. 222–327.

Димитров 2010: *Димитров, К.* Речник-индекс на Словата на Авва Доротея (по ръкопис 1054 от сбирката на М. П. Погодин). Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“.

Димитров 2013: *Димитров, К.* Авва Доротей. Слова. Среднобългарски превод. Гръцко-български словоуказател. Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“.

Димитрова 2012: *Димитрова, М.* Тълкуванията на Песен на песните в ръкопис 2/24 от Рилската света обител. София, Херон прес.

Златанова 1998: *Златанова, Р.* Книга на дванадесетте пророци с тълкувания. София, АИ „Проф. Марин Дринов“ (= Старобългарският превод на Стария Завет. Т. 1.) [словоуказател с. 249–417].

Иванова-Мирчева, Икономова 1975: *Иванова-Мирчева, Д., Икономова, Ж.* Хомилията на Епифаний за слизането в ада. София, Издателство на БАН.

Илиева 2007: *Илиева, Т.* Принципи на подредбата на преводните съответствия в двуезичните старославянско-гръцки индекси. – В: *Čírkevněslovanská lexikografie 2006. Sestavil Václav Čermák. Praha: Slovanský ústav / Euroslavica, 9–17.*

Илиева 2013a: *Илиева, Т.* Терминологичната лексика в Йоан-Екзархovia превод на „De fide orthodoxa“. София.

Илиева 2013b: *Илиева, Т.* Старобългарско-гръцки словоуказател към Книгата на пророк Иезекиил. София, БАН.

Истрин 1930: *Истрин, В.* Книги временныя и образныя Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Т. 3. Греческо-славянский и славянско-греческий словари. Ленинград, Акад. Типография.

Јовановић, Савић 2007. Старословенски јеванђељски речник српске редакције (корпус и методологија обраде одредница). – В: *Čírkevněslovanská lexikografie*, с. 36–44.

Кагарлицкий, Пичхадзе, Шаров 2003: *Кагарлицкий, Ю., А. Пичхадзе, С. Шаров.* Проблемы создания электронного корпуса переводных памятников древнерусской письменности XI–XII вв. – Научно-техническая информация. Серия 2. Информационные процессы и системы, № 10, с. 1–4.

Карачорова 2003: *Карачорова, И.* Погорелов, Валерий Александрович. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. II. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, с. 138–140.

Крысько 2005: *Крысько, В.* Ильина книга. Рукопись РГАДА, Тип. 131. Лингвистическое издание, подготовка греческого текста, комментарии, словоуказатели В. Б. Крысько. Москва, Индрик [словоуказател с. 661–887]

Крысько 2007a: *Крысько, В.* Русская историческая лексикография (XI–XVII вв.): проблемы и перспективы. – В: Вопросы языкознания 56/1, с. 103–118.

Крысько 2007b: *Крысько, В.* Русские исторические словари в кругу церковнославянских словарей. – В: *Čírkevněslovanská lexikografie*, с. 45–52.

Крысько и др. 2011: *Крысько, В. и др.* Славяно-русский Пролог по древнейшим спискам. Синаксарь (житийная часть Пролога краткой редакции) за сентябрь-февраль. Т. 2. Указатели. Исследования. Издание подготовили В. Б. Крысько, Л. В. Прокопенко, В. Желязкова, И. М. Ладыженский, А. М. Пентковский, Москва, Азбуковник.

Лебедева 1988: *Лебедева, И.* Словоуказатель к тексту „Повести о Варлааме и Иоасафе“, памятнику древнерусской переводной литературы XI–XII вв. Ленинград, БАН.

Люсен 1995: *Люсен, И.* Греческо-старославянский конкорданс к древнейшим спискам славянского перевода евангелий (= Acta Universitatis Upsalensis. Studia Slavica Upsalensia 36). Upsala, Norstedts Tryckeri.

Макаријоска 2007: Макаријоска, Л. Концепцијата на македонскиот грчко-црковнословенски индекс. – В: *Сírkevněšlovanská lexikografie ...*, с. 27–35.

Максимович 1998: *Максимович, К.* Пандекты Никона Черногорца в древнерусском переводе XII века. Москва, Языки русской культуры.

Максимович 2010: *Максимович, К.* Византийская Синтагма 14 титулов без толкований в древнеболгарском переводе. Славяно-греческий, греческо-славянский и обратный (славянский) словоуказатели. Составил Кирилл А. Максимович. Научный редактор Людвиг Бургманн. (= Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte 27). Frankfurt am Mein, Löwenklau-Gesellschaft e.V.

Милтенев 2006: *Милтенев, Я.* Диалозите на Псевдо-Кесарий в славянската ръкописна традиция. София, Авалон.

Милтенова 1995. *Милтенова, А.* Истрин, Виктор Александрович. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. II. София, УИ „Св. Климент Охридски“, с. 138–140.

Минчева 1978: *Минчева, А.* Старобългарски кирилски откъслечи, български езикови паметници. Т. 1. София, Издателство на БАН.

Мушинская и др. 2009: *Мушинская, М. С. и др.* Изборник 1076 года. Второе издание, переработанное и дополненное. Том II. Издание подготовили М. С. Мушинская, Е. А. Мишина, В. С. Голышенко. Москва, Индрик. [словоуказатели с. 87–411].

Николов 2005: *Николов, Н.* Речник-индекс на глаголните словоформи в пълния старобългарски превод на Огласителните слова на свети Кирил Йерусалимски (ГИМ, Син. 478). – В: *Глѣбннѣ кѣннѣнѣнѣнѣ*. Кн. 3. Речници. Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски“, с. 49–263.

Пенкова 2008: *Пенкова, П.* Речник-индекс на Синайския евхологий. София, АИ „Проф. Марин Дринов“.

Пичхадзе, Макеева 2008: *Пичхадзе, А., Макеева, И.* Пчела. Древнерусский перевод. Москва, Рукописные памятники Древней Руси.

Пичхадзе, Макеева, Баранкова, Уткин 2004: *Пичхадзе, А., И. Макеева, Г. С. Баранкова, А. А. Уткин.* „История иудейской войны“ Йосифа Флавия. Древнерусский перевод. Издание подготовили А. А. Пичхадзе, И. И. Макеева, Г. С. Баранкова, А. А. Уткин. Т. 1–2. Москва, Языки славянской культуры.

Погорелов 1910а: *Погорелов, В.* Словарь к Толкованиям Феодорита Кирского на Псалтырь в древнеболгарском переводе. Варшава, Типогр. Варшавского учебного округа.

Погорелов 1910б: *Погорелов, В.* Чудовская псалтырь XI века. Отрывок Толкования Феодорита Кирского на Псалтырь в древнеболгарском переводе. Санкт-Петербург, Имп. Академия наук. [словоуказатели с. 227–273].

Рибарова, Угринова-Скаловска 1988: *Рибарова, Зд., Р. Угринова-Скаловска.* Индекс на зборовите. – В: Угринова-Скаловска, Р, Зд. Рибарова. Радомирово евангелие (= Стари текстови 4). Скопје, Институт за македонски јазик, с. 475–571.

Тасева, Л. 2008: *Тасева, Л.* Лемматизация в словарях южнославянских переводных текстов эпохи позднего Средневековья (в поисках компромисса между исторической лингвистикой и филологической прагматикой). – В: *Scripta & e-scripta*, 6, с. 233–268.

Тасева 2010: *Тасева, Л.* Триодните синаксари в средновековната славянска книжнина. Текстологично изследване. Издание на Закхеевия превод. Словоуказатели (= *Monumenta linguae slavicae dialecti veteris* 54). Freiburg i. Br., Weiher.

Тотоманова 2008: *Тотоманова, А.-М.* Славянската версия на Хрониката на Георги Синкел. Издание и коментар. София, УИ „Св. Климент Охридски“.

Христова, Караджова, Вутова 1996: *Христова, Б., Караджова, Д., Вутова, Н.* Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 5. София, Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Христова-Шомова 2007: *Христова-Шомова, И.* Книга Йов с тълкувания в славянски превод (по Владиславовия препис от 1456 г., ръкопис № 4/14 от сборката на Рилския манастир). София, Анубис.

Федер 2011: *Федер, У.* Авва Анастасий Синайски. Въпроси и отговори. Т. 1. Увод и показалци. Т. 2. Текст. В. Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“.

VLÁNOVÁ E. 1998. Bedeutung des griechisch-alkirchenslawischen Index zum Wörterbuch der altkirchenslawischen Sprache für die griechisch-slavischen Forschungen, *Byzantinoslavica* 59/1, с. 196–204.

BOGDAN I. 1922. *Cronica lui Constantin Manasses*. Traducere mediobulgară. Text și glosar. București, Socec & Co.

ČERMÁK V. 2007. Z historie Řecko-staroslověnského indexu. – In: *Církevně-slovanská lexikografie*, с. 53–60.

CHRISTIANS D. 2001. Wörterbuch zum Gottesdienstmenäum für den Monat Dezember. Slavisch-griechisch-deutsch nach ostslavischen Handschriften des 12. und 13. Jahrhunderts mit einem Glossar griechisch-slavisch. Wiesbaden, Westdeutscher Verlag.

DOSTÁL A. 1959. Clozianus. Staroslověnský hlaholský sborník, tridentský a innsbrucký. Praha, Nakl. Československé Akad. věd.

FAHL, HARNEY, FAHL 2012. Das Corpus des Dionysios Areopagites in der slavischen Übersetzung von Starec Isaija (14. Jahrhundert). Band 4.1–3. Indices. Hrsg. Sabine Fahl, Jutta Harney, Dieter Fahl. Unter Mitarbeit von I. Christov, G. Sturm, K. Schaper. Freiburg i. Br., Weiher.

KOCH CHR. 2000. Wort- und Formenverzeichnis des altkirchenslavischen Codex Assemanianus. Unter Mitwirkung von Eva-Maria Kintzel und Anke Schröder. Freiburg i. Br., Weiher.

MAREŠ F. V. 1990. Altkirchenslavische Lexikographie. – In: *Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires*. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. Bd. 2. Berlin-New York, W. de Gruyter, 2255–2268.

MEYER K. 1935. Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis. Glückstadt und Hamburg, J. J. Augustin.

MUR'JANOV 1999. Das Dubrovskij-Menäum. Edition der Handschrift F.п.I.36 (RNB). Besorgt und kommentiert von M.F. Mur'janov. Überarbeitet und mit

deutschen Übersetzungen versehen von Hans Rothe und Andt Wöhler. Hrsg. von Hans Rothe (= Patristica Slavica 5). Opladen-Wiesbaden, Westdeutscher Verlag.

PODTERGERA. I. 2015. Fo & Fo: Forscher und Fonts, oder Probleme der multi-lingualen Textverarbeitung in der Slavistik. – Zeitschrift für Slavistik 60/3, S. 366–410.

SELS 2009. Gregory of Nyssa. De hominis opificio. О образъ чловѣка. The Fourteenth-Century Slavonic Translation. A Critical Edition with Greek Parallel and Commentary by Lara Sels. (= Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Neue Folge, Reihe B: Editionen, Bd. 21). Köln - Weimar – Wien, Böhlau, 319 p. + Index. Slavonic-Greek and Greek-Slavonic. Version 1–09 (2009), http://www.boehlau.at/download/159520/978-3-412-20605-5_Bonus.pdf

SKILEVIC S. 2013. SlaVaComp: Konvertierungstool. – Словѣне, 2, № 2, с. 172–183.

TASEVA L. 2013. Datenbank griechisch-slavischer lexikalischer Parallelen auf der Grundlage von Übersetzungen des 9.–14. Jahrhunderts: philologische Probleme. – Byzantinoslavica, 71, S. 129–144.

WEIHER E. 1969. Die Dialektik des Johannes von Damaskus in der kirchenslavischen Übersetzung. Wiesbaden, Otto Harrassowitz.

WEIHER E. 1987. Die Dogmatik des Johannes von Damaskus in der kirchenslavischen Übersetzung des 14. Jahrhunderts. Herausgegeben von Eckhard Weiher unter Mitarbeit von Felix Keller und Heinz Miklas. Freiburg i. Br., Weiher.

✉ Проф. д-р Лора Тасева
Институт за балканистика
с Център по тракология при БАН
ул. „Московска“ 45, 1000 София, България
lemtaseva@gmail.com

✉ Prof. Lora Taseva, PhD
Institute of Balkan Studies &
Centre of Thracology, Bulgarian Academy of Sciences
45 Moskovska str., Sofia 1000, Bulgaria
lemtaseva@gmail.com